

Rapport från FINNSAMs höstkonferens 10-12 september 2010 på Orsa Finnmark

Av Eva Jernqvist

Fredag 10 september

Konferensen hade sin bas vid värdshuset Trollet i Noppikoski. Det dryga femtiotalet deltagare hälsades välkomna av samordnarna Maths Östberg och Maud Wedin och av Joonas Tenhunen, sentida finsk inflyttare och turismentreprenör. Vi hade förmånen att ha pensionerade skogvaktaren Ingemar Gustavsson, Orsa, som ciceron under fredagens och lördagens utfärder.

Finnberget

Den gård som togs upp 1821 på Finnberget brukades till 1931. 1868 köpte Gustav Schröder gården av Jonas Mickelsson, som beslutat sig för att emigrera med sin familj till Amerika, något som gav Schröder inspiration till kapitlet "Amerikafebern" i boken *En timmermärkares minnen*.

Finnberget tillhör numera Orsa besparingsskog. Här finns i dag en källare med stenvälv och de öppna täkterna med en vidunderlig utsikt samt begravningsplatsen, där en åttaårig flicka som dog 1864 blev den första att begravas. Med sina 638 meter över havet är den en av landets högst belägna kyrkogårdar. En raststuga av samma utförande som det första huset på platsen är tillgänglig för allmänheten.

Pilkalampinoppi

Det tornförsedda huset på Pilkalampinoppi, 644 m ö h, byggdes efter en förödande skogsbrand 1888. Här berättade Gutå Kerstin Hansdotter, dotter till Orsa Besparingskogs förste skogvaktare Gutå Hans Hansson, om livet som brandvakt. Bevakning varje timme under dagtid, telefonförbindelse och kartor med graderade skivor i kyrktornet i Hamra och i tornet på "Pilka" möjliggjorde snabb upptäckt och bekämpning av bränder. Bevakningen på Pilkalampinoppi upphörde då skogsbrandflyget tog över på 1950-talet.

Den nutida Gutå Kerstin hade lånat gestalt av Lena Olsson från Malungshed. vars projektarbete i kursen Skogsfinnarna i Skandinavien behandlar kvinnans situation i finnmarken. Lena tillhör också Finnmarkens Historiegrupp som tog med eftermiddagskaffe med kanelbullar från Britta Nilssons Café Bortom Åa i Fågelsjö upp på berget.

Den skogsfinnska kolonisationen på Orsa finnmark

Bystugan i Noppikoski var fullsatt vid Maud Wedins föreläsning på fredagens eftermiddag. Orsafinnarna var obenägna att skattlägga sina hemman, varför det är ont om kartor och torpebrev för Orsa finnmark. Dessutom förekom det att skogsfinnarna folkbokfördes kollektivt. Två av de äldsta finntorpen, Björkberg och Rosentorp, fick dock torpebrev 1618 och 1626.

Protokollet från rannsakingen i Orsa 1636 utgör ett viktigt komplement till övriga källor. Det går att utläsa att Unntorp togs upp 1626, Myggsjö och Kvarnberg på 1650- och 1660-talen samt Näckådalen 1699. Orsa finnmarks skogsfinnar ingick i ett vitt förgrenat nätverk. Släktnamn, flyttvägar och bosättningsår visar att området fungerade som nav eller knutpunkt för flyttning mot andra finnbygder i Sverige och Norge och/eller åter mot Finland.

Funderingar kring den bristande skattläggningen dök även upp senare under konferensen. Valde man avsiktligt de minskade pålagorna på bekostnad av utebliven besittningsrätt? Fanns det andra motiv än skatteplanering? Ansåg myndigheterna att gårdarna skulle få så dålig avkastning att det inte fanns fog för skattläggning?

Middag

Kvällens middag stod Orsa Besparingsskog för. Jan Lovén, ordförande för dess allmänningstyrelse, gav oss en del glimtar ur besparingsskogens historia och delade ut böcker till dem som svarade mest rätt på hans kluriga frågor.

Finnmarksbilder

Bilder med finnmarksmotiv av Elisabeth Nyman från Los, en av våra mera namnkunniga svenska illustratörer, fanns uppsatta i bystugan. Med sina avbildningar av skogsfinska byggnader och föremål hade dessa akvarellmålningar, avsedda för en kommande bok om Los och Orsa finnmarker, också en pedagogisk dimension.

Mikael Stålbjergs presentation av platser och människor på finnmarken väckte berättigat intresse. I Orsa kommuns bildarkiv finns ca 500 000 bilder, varav 30 000 i dag är digitaliserade. De digitaliserade bilderna är sökbara på Internet via bildarkivet.orsa.se.

finnskogarna.com

Susanne Andersson och Lars Findahl informerade om projektet finnskogarna.com som arbetar med att utveckla och kvalitetssäkra finnskogsturismen. Ett mål är att öka kunskapen om finnskogen och finnkulturen hos de enskilda entreprenörerna. Via ekoturismföreningen Naturens Bästa finns också möjlighet till miljöcertifiering. Den 5-6 oktober anordnar man Finnskogstinget i Fredriksberg.

Lördag 11 september

Under lördagens bussfärd delade Ingemar Gustavsson, Maud Wedin och Maths Östberg med sig av sitt vetande. Vi passerade timmerkojan Lustigkulle som påminner om dimensionsavverkningarnas tid på 1800-talet då 2000 hästar och 6000 man fanns på trakten och Älvho, vars ursprungliga namn Oreho ändrades 1911 för att undvika förväxling med Örebro. Det förekom att de första husen i de byar som i början av 1900-talet växte upp efter Inlandsbanan byggdes av virke från de lådor med fläsk som ingick i provianten till arbetarna vid järnvägsbygget.

Myggsjö och Unntorp

Byn Myggsjö ansågs ursprungligen bara kunna föda två hushåll, varför husmannen Staffan Larsson från Ösjön efter en rannsaking 1696 flyttade ut från byn och tog upp Näckådalen. Myggsjö växte dock med tiden. Här finns både en gammal och ny begravningsplats och en skola där även barnen från Harabacken och Tjäderåsen gick.

Efter en färd längs Ämåsjön och besparingsskogens södra gräns kom vi till Unntorp. Från byns postkontor, bland de minsta i sitt slag, utgick dagens exkursion till

Saramäki.

Saramäki

Svedjan på Saramäki var ämne för Sven Martinssons projektarbete i kursen Skogsfinnarna i Skandinavien. Vi var nog många som upplevde vandringen på storskifteskartans väg nummer 538½ (!), på vissa ställen anlagd med hela 12 fots bredd och med förstärkningar bl. a för timmerkörning, som långt längre än den utlovade kilometern.

Väl framme fick vi dock lön för mödan. Under ett tjockt mosstäcke låg ett sjuttio-tal tallstammar, de längsta ca 20 meter. De var fällda med yxa och o samma fällriktning runt år 1860 och sotade eller brända av svedjebränningen. Senare har yngre, delvis mycket tät, skog vuxit upp på platsen. Några äldre torrakar verkade ha fått släppa till tändved till svedjan.

Ännu återstår åtskilligt att utforska om Saramäki. Maarit Kallela Brundin från Skogsmuseet i Lycksele framhöll det unika i att ett nutida bestånd liksom i äldre tid växer på en gammal svedja. Efter besöket på Saramäki smakade det bra med lunch hos Lennart och Katarina Alfredsson i Dyvernäs vid Unnån, söder om nuvarande Unntorp och troligen platsen för byns första hemman 1626.

Hemkommen till Alfta kontrollmätte Maths Östberg gångsträckan upp till Saramäki på kartan och fann att den var ganska precis 1 km

Näckådalen - Rosentorp - Orsa Kvarnberg

Näckådalen är en by vars välbevarade miljö gett den rang av riksintresse för kulturmiljövården. Här finns en bastu, som av lavarnas placering att döma även använts som torkbastu samt en byggnad där en stock är märkt med byns grundläggningsår 1699. På bykyrkogården vilar bl. a Korp-Kisti, Smids Kerstin Larsdotter (1826 – 1905), välkänd botare på finnmarken.

Eftermiddagskaffet serverades vid Karin och Uwe Dobberts bageri och café i Rosentorp. I det första belägget är namnet Rosundeberg, varför den första bosättningen kan ha lega vid den nuvarande fäboden Rosenberg.

Orsa Kvarnberg kallas hos Gottlund för Makkola. Hans diffusa personuppgifter för byn kan ha orsakats av sammanblandningar som döljer tidiga och i övrigt bortglömda aktörers namn. Här gjorde vi ett uppehåll vid den nya begravningsplatsen där vi kunde känna igen några nutida finnmarksnamn.

Under färden gav Gunnar Nilsson från Sundsvall ord åt allas våra tankar i sin hyllning av Maths Östberg för hans engagemang i denna konferens och i så mycket annat som rör finnmarkerna. Maths blev även dekorerad med en medalj från det kanadensiska nickelkompaniet.

Älg och björn

Dagens middag, älgbiff à la Noppikoski, var sponsrad av Orsa kommun. Kjell Söderlund gav oss än en gång prov på sin verbala talang, när han å FINNSAMs vägnar tackade för maten.

Därefter var det dags för Sven Brunberg att presentera det skandinaviska björnforskningsprojektet. Ny teknik och nya metoder har efterhand gett förbättrade möjligheter inom detta projekt som är Sveriges mest publicerade. Det har bl. a gett upphov till 13 avslutade avhandlingar och sju doktorander är för närvarande anknutna till det. Apropos riskerna med björnmöten påpekade Sven att det som regel är mycket farligare att åka bil till skogen än att vistas i den.

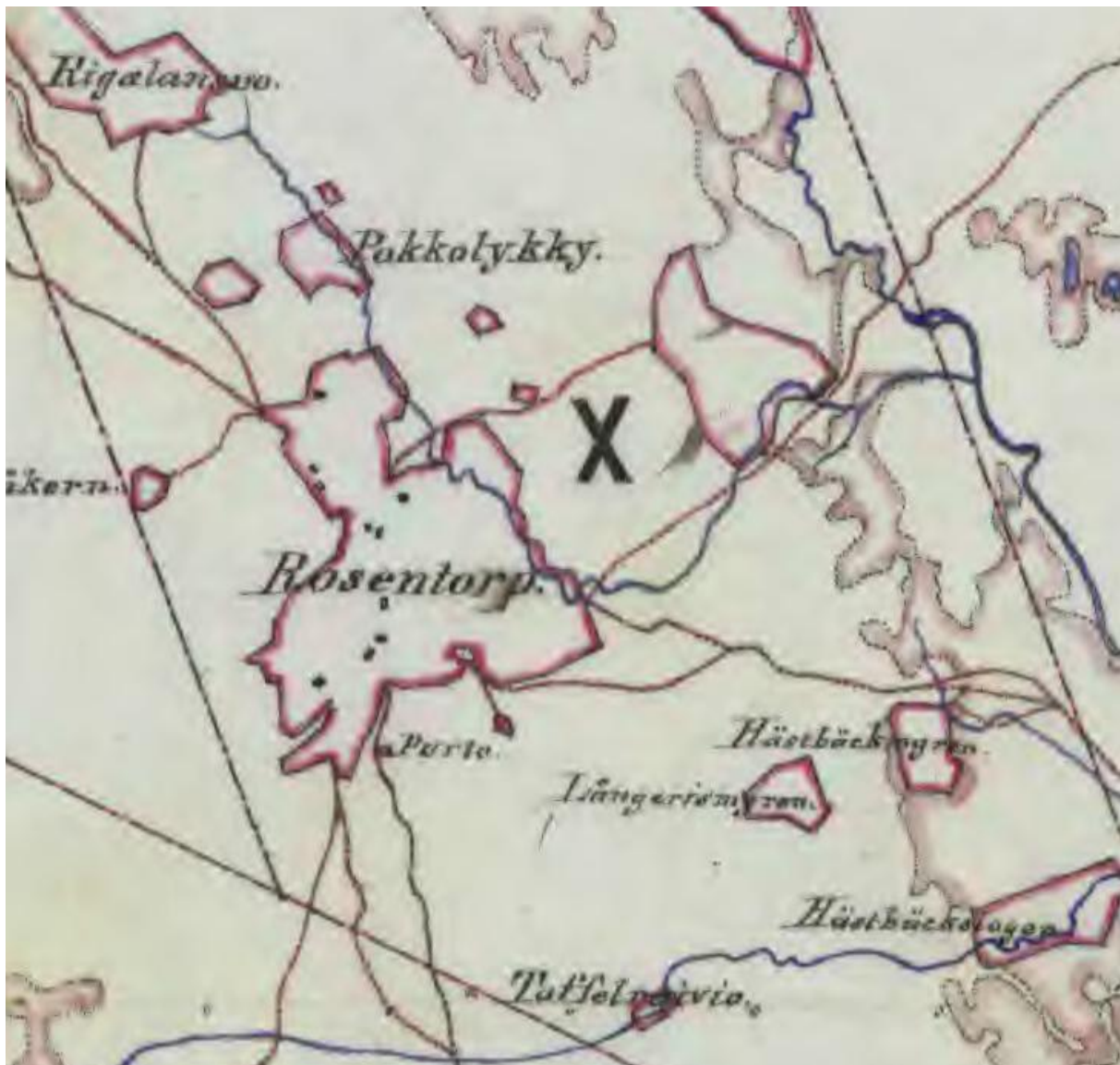
Högläsning

Kvällen avslutades med skogsfinsk kultur i skönlitterär form. Kjell Söderlund läste för oss ur sin ännu inte publicerade roman ***Landet på andra sidan havet.***

Söndag 12 september

Ortnamn och släktnamn

Söndagens föreläsningar behandlade olika aspekter av skogsfinsk forskning, med särskild aktualitet för Orsa finnmark. Maud Wedins föreläsning hade rubriken "De skogsfinska ortnamnen på Orsa finnmark – en kulturskatt". Ca 2 700 skogsfinska ortnamn är hittills dokumenterade norr om Dalälven, varav den största andelen, närmare 1 100, finns i Orsa finnmark. Trakten karterades dock först i mitten av 1800-talet. Kartornas namnformer är i sig en forskningsresurs som avspeglar skogsfinnarnas savolaxiska ursprung, uttalsförändringar och senare försök till återförfinskning. Också med hänsyn tagen till dessa faktorer kan det vara svårt att avgöra vilka namnformer som är de ursprungliga eller korrekta.

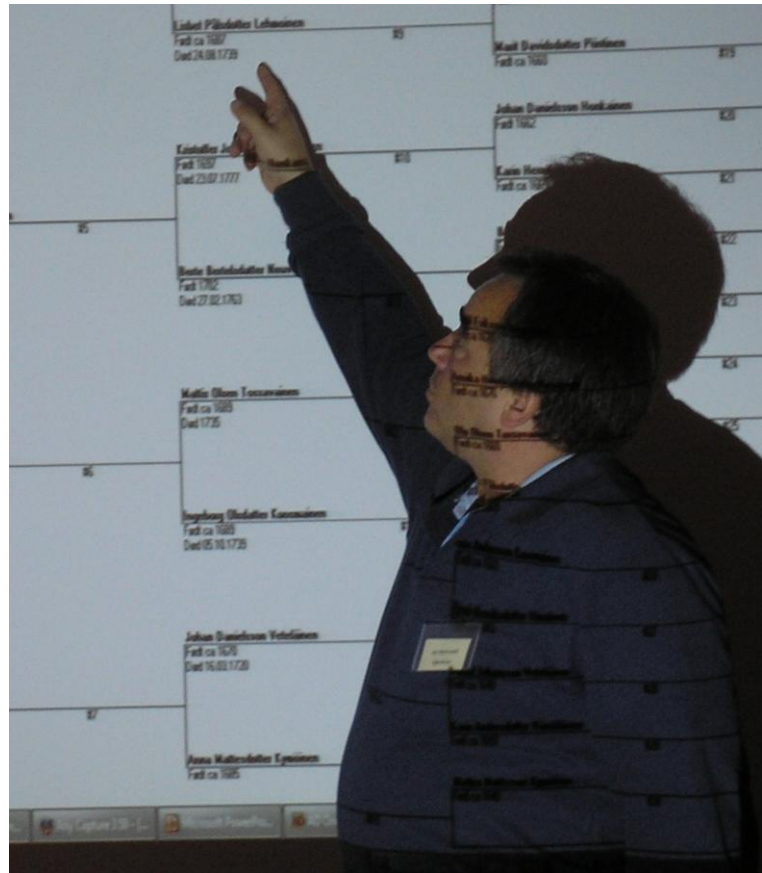
Rosentorp med omnejd 1872

Några finska namn på Orsa finnmark är av senare datum: Pilkalampinoppi lanserades sedan brandtornet uppförts 1888. Besparingskogens förvaltarbostad, nuvarande herrgården, fick namnet Noppikoski och Vässinjärvi är en analogi från 1970-talet till Vässinkoski kraftverk.

Samband mellan individ och släktnamn

Jan-Erik Björk visade hur material från olika källor kan klargöra sambandet mellan individ och släktnamn och ge belägg för skogsfinska migrationsvägar. Åskådningsexemplet var släkten Rastainen som via länsräkenskaper, domböcker, mantalslängder och restlängder kan följas från Korholax i Rautalampi via Hamra till Rödjen i Värmland.

Bland källor för släktnamnsforskare lyfte Jan Myhrvold fram det norska Finnemantallet från 1686 Där är kvinnorna ofta omnämnda, vilket är betydelsefullt eftersom de skogsfinska släktnamnen har ärvts både på mans- och kvinnolinjen. Korskoppling mellan släktnamn kan därför vara en framkomlig väg till kunskap för forskaren, eller som Jan summerade det: - Om du kört fast, kan du ändå ha kommit rätt. DNA ärvs dock alltid på manslinjen, på ett entydigare sätt än släktnamnen.

Efter förmiddagskaffe med bröd från Rosentorp vidtog konferensens FINNSAM-möte, som redovisas i separat protokoll. Överkursen efter lunch bestod i en utfärd till Östra Råberget. Presentationen av Råberget bifogas denna rapport.

Tack och på återseende

Avslutningsvis måste ett stort och hjärtligt tack riktas till dem som på olika sätt såg till att konferensen kunde genomföras och som gjorde den till det den var: Maths Östberg och Maud Wedin som stod för planering och ledning, Ingemar Gustavsson, som så frikostigt delade med sig av sin kännedom i stort och smått om Orsa finnmark och dess invånare genom tiderna, Seppo Remes som bidragit med bilder till denna rapport samt inte minst Orsa Kommun och Orsa Jordägare/Orsa Besparingskog som såg till att vår värd Joonas Tenhunen kunde servera oss välsmakande middagar. FINNSAM vill även rikta ett tack till Hugo Valentin-centrum vid Uppsala Universitet för dess stöd.

Inom FINNSAM har vi nu att se fram emot februari månads arkivkonferens på Nordiska Museet i Stockholm och vårkonferensen i Grythyttan. Väl mött, både där och på våra enskilda forskningsvägar!

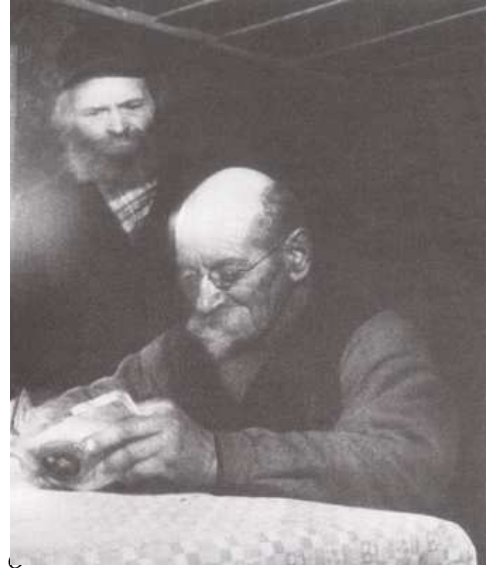
Källorna berättar om Råberget på Orsa finnmark

En sökning på Råberget i Los och Orsa finnmarks historiedatabas ger 55 träffar. Skogsfinsk bibliografi ger 27 träffar på samma sökord, varav fem dock gäller Gråberget i Norge.

Träffarna omfattar avsnitt i böcker samt tidningsartiklar.

Att uppgifterna i materialet inte är samstämmiga, är egentligen inte till någon nackdel. Jag diskuterar här inte sanningshalten i de olika uppgifterna, utan låter dem ge en bild av forskningsläget och kunskapen kring finnmarken genom tiderna.

Det mesta handlar om Östra Råberget. Västra Råberget nämns främst i samband med Köl-Johan Mickelsson och medlemmar i hans familj.

Olof Eliasson (1862-1949) räknar köpeskillingen sedan hemmanet sålts för 40 000 kronor. Brodern Erik (1865-1952) ser på.

Foto: Adolf Kolmodin.

Gottlund och Råberget

Det tycks inte som om C A Gottlund besökte Råberget. Han nämner dock byn i sin dagbok från resan i bl. a Orsa finnmark 1817. Det sägs nämligen att en pojke från Råberget blivit bortrövat av bergsrådet och att detta bergsrå girigt bevakade sitt berg, som skulle vara fyllt av silver.

Upphov och ursprung

Bönderna i Rosentorp och Orsa Kvarnberg skall ha tvistat om gränsdragningen vid tinget 1772 och 1783, eftersom man i bägge byar ville anlägga fäbodar på Råberget.

Det finns dock också uppgifter om att bönderna i Björkberg eller Hamra tidigt hade fäbod på Råberget, att de första byggnaderna skulle ha uppförts på 1600-talet och att Västra Råberget växelvis varit fäbod och fast bosättning.

Särskilda personer

Av de personer som bott i Östra Råberget nämns framför allt bröderna Eliasson och lärarinnan Hilda Carlén samt de tre sentida bosättarna i Bergmansgården. I berättelserna från Västra Råberget figurerar främst Johan Mickelsson, "Köl-Johan".

Bröderna Eliasson

Bröderna Olof, Erik och Anders Eliasson beskrivs av flera skribenter som representanter för finnskogarnas genuint finskättade befolkning. De tre bröderna, med varierande personligheter och specialiteter, levde kvar i föräldrahemmet i Östra Råberget sedan syskonen flyttat ut från byn. Bröderna sålde hemmanet till Orsa Besparingsskog 1941. Köpeskillingen på 40 000 kronor överlämnades enligt önskemål kontant av jägmästare Adolf Kolmodin och Finn Erik Hansson.

Hilda Carlén

Hilda Carlén var uppvuxen i Östergötland. Då hon som 23-årig lärarinna kom till Östra Råberget 1885 blev hon den första att bedriva skolundervisning i byn. Delar av hennes anteckningar från tiden i Råberget finns i avskrift i databasen i Los. De utgör också utgångspunkt för Gunnar Larssons text En småskollärarynnas intryck av folket i västra Hälsingland runt sekelskiftet 1900, i tidskriften Oknytt, 1993:1-2.

Munkarna på Råberget

Från 1968 och till 1979 hyste Bergmansgården, den enda kvarvarande gården i Östra Råberget, en kristen kommunitet bestående av två finländare och en svensk. Deras tillvaro präglades av andaktsliv och en enkel livsstil. De tre omnämns ibland som ”munkar”, även om de själva framhöll att de inte tillhörde någon klosterorden. Kanske ärvde de benämningen av bröderna Eliasson - två av dem var ogifta livet igenom och kallades med ett dialektalt uttryck för ”gammelmunkar”.

Köl-Johan

Köl-Johan, den siste bofaste i Västra Råberget, omnämns på många håll. För en del har berättelserna om honom mytens karaktär medan andra bokstavligen levererar fakta i målet.

Johan dömdes vid ett par tillfällen för misshandel. Vid ett tillfälle kom han julafton 1913 i Noppikoski i delo med bröderna Bergman från Östra Råberget och knivskar bägge två så svårt i ansiktet att de måste vårdas på sjukstugan i Los under en tid.

1920 åtalades Köl-Johan för mord på en dräng, vars kropp man funnit sänkt i en tjärn. Han lyckades dock svära sig fri.

Köl-Johan var gift två gånger och hade flera barn.

Anna och Birger

Det finns också några läsvärda artiklar om Anna Andersson och Birger Mickelsson, bägge barn till Köl-Johan. Anna berättar om hur hon som vuxen under sexton år levde ett strapatsfyllt liv med sin familj på den ensligt belägna gården Sandsjösvea och Birger delar bl. a i diktens form med sig av sina tankar kring jaktens villkor.

Nya tider

Orsa Besparingsskog köpte successivt och med början 1921 upp fastigheterna i byn. 1965 hade man tagit över samtliga fastigheter. De sista i den dåvarande befolkningen lämnade byn under hösten 1948.

Byn hade sin storhetstid i slutet av 1920-talet, då den hade 42 invånare, berättar Kolbjörn Mikkelsrud, ingift i Bergmans-släkten och en dem som flyttade ut 1948. Det är också Mikkelsrud som gjort den karta över byns alla gårdar som finns Los och Orsa finnmarks historiedatabas.

Råbergskvarn

Naturligtvis finns det också en del material kring Råbergskvarn, som med sin kvarn och vadmalsstamp en gång var av helt avgörande betydelse för försörjningen och hushållningen i byarna på Råberget.

Alfta i september 2010

Eva Jernqvist

Los och Orsa Finnmarks historiedatabas: www.ljusdal.se/finnmark

Skogsfinsk bibliografi: www.kulturguidevasternorrland.se/sfdb